

درآمدی بر دانش مفردات قرآن

دکتر سیلرمحمود طیب حسینی

www.ketab.ir

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

پاییز ۱۳۹۰

طیب حسینی، سید محمود، ۱۳۴۶-
درآمدی بر دانش مفردات قرآن / سید محمود طیب حسینی. — قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ مرکز مدیریت
حوزه‌های علمیه خاوران، ۱۳۹۰.

دوازده، ۳۲۷ ص. — (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۱۸۸: علوم قرآنی؛ ۱۹)
بها: ۵۱۰۰۰ ریال

ISBN: 978-600-5486-16-2

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیفا.
کتابنامه: ص [۳۱۵] - ۳۲۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.
واژه‌نامه.

نمایه.
۱. قرآن — واژه‌شناسی. ۲. قرآن — مسائل لغوی. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. مرکز مدیریت
حوزه‌های علمیه خاوران. ج. عنوان.

۲۹۷ / ۱۵۳

۱۳۹۰ ۹ ط / ۲ / ۸۲ BP

۲۴۶۴۶۷۱

شماره کتابشناسی ملی

درآمدی بر دانش مفردات قرآن

نویسنده: دکتر سید محمود طیب حسینی

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسکری

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (شماره انتشار: ۱۸۸؛ علوم قرآنی: ۱۹)

ناشر همکار: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران

حروفچینی و صفحه‌آرایی: اداره چاپ و انتشارات پژوهشگاه

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۰

تعداد: ۲۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۵۱۰۰ تومان

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیس، بلوار دانشگاه پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵۱-۳۱۱۱۱ (انتشارات ۲۱۱۱۳۰۰) نمابر: ۰۲۸۰۳۰۹۰

ص.پ. ۳۷۱۸۵-۳۵۱ تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اُسکو، تلفن: ۰۶۶۴۰۲۶۰۰ و ۰۶۶۹۷۸۹۲۰

www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

قم: انتهای بلوار امین، فلکه ارتش، ابتدای بلوار الغدير، کوچه شماره ۱، کد پستی: ۳۷۱۳۹۵۵۶۹۵، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه

خاوران، تلفن: ۰۲۹۴۱۰۲۰ و ۰۲۱۴۴۴۷۴، نمابر: ۰۲۱۴۴۲۵۹

www.whc.ir

سخن ناشران

حوزه‌های علمی شیعه، نگهبانان تراث جاوید معارف و علوم و پاسداران حریم شریعت و عقاید اسلامی‌اند. این رسالت خطی، مسئولیت عالمان دین‌باور را در عرصه تعلیم و تربیت، دوچندان نموده است. دغدغه‌های همیشگی عالمان متعهد، نسبت به اصلاح و غنابخشی کمی و کیفی شیوه‌ها، متون و الگوهای آموزشی، در راستای بالندگی و پویایی و کارآمدی نظام آموزشی حوزه، ضرورت بازنگری و اصلاح و تدوین و ارائه متون نو و کارآمد را، مورد تأکید قرار می‌دهد.

البته از یک‌سو، منزلت و جایگاه متون درسی در حوزه‌ها و بهره‌مندی از تراث گران‌سنگ و ذخایر ارزشمند متون قویم از صلحای سلف و وزانت و اعتبار مؤلفان آنها، ایجاب می‌کند که در بازسازی و اصلاح و تدوین متون درسی، اهتمام و دقت و تأمل خاص و شایسته مبذول گردد و از سوی دیگر، دگرگونی و تحول در گرایش‌ها، نیازها، انتظارات، شیوه‌ها و الگوهای تعلیم و تربیت، مسئولیت متولیان امر پرورش و آموزش و برنامه‌ریزی درسی را، در حوزه افزون می‌سازد تا به صورت مستمر با آرایه‌بندی‌ها، الگوها و قالب‌های نو و با ارتقای محتوایی، به پیرایش و تدوین متون درسی، همت گمارند.

از این‌رو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران براساس ضرورت‌ها و نیازهای یادشده، نسبت به تولید متون درسی، اقدام نموده و ده‌ها جلد کتاب درسی را طراحی، تدوین و منتشر ساخته و دومین اثر مشترک خود را به جامعه علمی و آموزشی کشور تقدیم می‌دارند و در این فرآیند سعی داشته‌اند ضمن حفظ اصالت و غنای محتوایی گنجینه‌های ارزشمند برجای مانده از عالمان گذشته، با کاربست فناوری آموزشی و رعایت اصول، معیارها و الگوهای جدید، متونی هماهنگ با اهداف و در چارچوب برنامه‌ها و سرفصل‌های مصوب و متناسب با سطح درک و انتظارات فراگیران ارائه کنند.

کتاب حاضر به عنوان متن درسی برای طلاب سطح دو حوزه علمیه خواهران و دانشجویان رشته علوم قرآنی و حدیث در مقطع کارشناسی ارشد تهیه شده است. امید است دیگر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند انتظار داریم با ارائه پیشنهادها، نقدها و دیدگاه‌های اصلاحی خود ما را در جهت اصلاح این کتاب و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه علمی یاری دهند.

در پایان لازم می‌دانیم از مؤلف محترم کتاب، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر سید محمود طیب حسینی و ناظرین این اثر تشکر نماییم.

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۴	تفاوت اثر حاضر با آثار گذشته
	بخش اول: مباحث نظری
۹	فصل اول: کلیات و تعاریف‌ها
۹	۱. معنی
۹	۱-۱. معنای حقیقی و مجازی
۱۱	۱-۲. معنای موضوع‌له و مُستعمل‌فیه
۱۲	اقسام وضع و واضع
۱۵	۳-۱. معنای مفهومی و معنای مصداقی
۱۶	۴-۱. معنای اولی و معنای ثانوی
۱۷	۲. مفردات
۱۸	تعریف دانش مفردات
۲۰	۳. غریب‌القرآن
۲۰	تعریف «کلمه غریب»
۲۲	تفاوت مفردات و غریب‌القرآن
۲۳	۴. منشأ غرابت الفاظ قرآن
۲۵	۵. اهمیت و جایگاه دانش مفردات قرآن
۲۸	۶. پیشینه دانش مفردات و غریب‌القرآن
۳۰	مهم‌ترین تألیفات در موضوع غریب‌القرآن
۳۳	۷. فقه‌اللغه
۳۳	تعریف «فقه‌اللغه»
۳۴	۸. زبان‌شناسی

۳۶	تفاوت «فقه‌اللغه» و «زبان‌شناسی»
۳۷	مهم‌ترین آثار تألیف‌شده در موضوع فقه‌اللغه
۴۰	خلاصه بحث
۴۱	پرسش و آزمون

فصل دوم: منابع معنی‌شناسی واژه‌های قرآن

۴۳	منابع اصلی
۴۴	۱. فرهنگ و ادب عربی
۴۶	حجیت سخن لغوی
۴۷	کارکرد فرهنگ عربی در معنی‌شناسی کلمات قرآن
۵۵	آسیب مراجعه به فرهنگ عربی
۵۶	۲. شعر
۵۹	کارکردهای شعر در معنی‌شناسی
۵۹	الف) بیان معنای واژه
۶۰	ب) تعیین یکی از دو معنای واژه
۶۱	۳. قرآن کریم
۶۱	کارکردهای قرآن در معنی‌شناسی
۶۲	الف) تعیین معنای واژه
۶۲	ب) انصراف از یک معنا به معنای دیگر واژه
۶۳	ج) تعیین دقیق حدود معنا
۶۴	د) ایجاد معنای جدید
۶۵	ه) بیان معانی متعدد برای واژه
۶۶	۴. حدیث
۶۷	الف) مقصود نبودن معنای ظاهری لفظ
۶۸	ب) تعیین معنای مقصود از واژه در قرآن
۷۰	ج) تعیین یکی از دو معنای لفظ
۷۲	د) توسعه در معنای واژه
۷۴	ه) بیان لوازم معنا
۷۵	منابع فرعی
۷۶	نگاهی به تطوّر لغت‌نامه‌های عربی
۷۶	۱. لغت‌نامه‌های تک‌موضوعی
۷۷	۲. لغت‌نامه‌های بزرگ موضوعی
۷۸	۳. لغت‌نامه‌های مرتب‌شده براساس مخارج حروف و حروف الفبا
۷۹	۱-۳. کتاب العین

۸۰	۲-۳. الجیم
۸۰	۳-۳. الجمهرة فی اللغة
۸۱	۴-۳. تهذیب اللغة
۸۲	۵-۳. الصحاح
۸۳	۶-۳. معجم مقایس اللغة
۸۵	۷-۳. المحکم والمحیط الاعظم
۸۵	۸-۳. اساس البلاغه
۸۵	۹-۳. لسان العرب
۸۶	۱۰-۳. المصباح المنیر
۸۶	۱۱-۳. القاموس المحیط
۸۷	۱۲-۳. تاج العروس
۸۸	کاستی‌های فرهنگ‌های لغت
۸۸	۱. بررسی نشدن تطوّر معنای کلمات
۸۸	۲. استدلال نکردن بر یک معنا از طریق ذکر شاهد
۸۹	۳. مقایسه نکردن میان زبان عربی و دیگر زبان‌های سامی
۸۹	۴. تکرار مطالب و حجم زیاد
۸۹	۵. نداشتن نظم و ترتیب در ذکر مشتقات یک ماده
۹۰	خلاصه بحث
۹۱	پرسش و آزمون
۹۲	بحث و پژوهش
۹۲	منابع برای بحث و پژوهش
۹۲	منابع تفسیر روایی شیعی
۹۳	فصل سوم: اشتقاق
۹۴	شرایط مشتق
۹۵	انواع اشتقاق
۹۵	۱. اشتقاق صغیر
۹۶	الف) اصل مشتقات
۹۷	ب) تقدم معانی حسی بر معانی غیر حسی
۹۸	ج) قیاسی بودن یا سماعی بودن اشتقاق صغیر
۹۹	د) ارجاع کلمات به یک یا چند اصل
۱۰۰	۲. اشتقاق کبیر
۱۰۳	۳. اشتقاق اکبر
۱۰۴	۴. اشتقاق کبار (نحت یا واژآمیزی)

۱۰۷	خلاصه بحث
۱۰۷	پرسش و آزمون
۱۰۸	بحث و پژوهش
۱۰۸	منابع برای بحث و پژوهش

فصل چهارم: ترادف در واژه‌های قرآن

۱۱۰	تعریف ترادف
۱۱۴	اهمیت بحث ترادف
۱۱۶	موافقان ترادف
۱۱۶	اسباب و عوامل ترادف
۱۱۷	۱. تداخل گویش‌ها و لهجه‌ها
۱۱۸	۲. تلقی واحد از اسم و صفت
۱۱۸	۳. وام‌گیری از زبان‌های دیگر
۱۱۹	۴. تطوّر زبانی
۱۲۰	مخالقان ترادف
۱۲۱	ادله منکران ترادف
۱۲۱	۱. وضع هر کلمه برای یک معنای خاص
۱۲۱	۲. ارائه تعریف خاص از ترادف
۱۲۲	۳. تفکیک میان ترادف تام و ناقص
۱۲۳	۴. تفکیک میان اسم و صفت
۱۲۳	نقد و بررسی
۱۲۴	فواید ترادف
۱۲۵	بیان چند نکته
۱۲۶	۱. اصل عدم ترادف در قرآن کریم
۱۲۶	۲. قرآن کریم منبعی معتبر برای شناخت معانی
۱۲۷	۳. قرآن کریم معیار درک تفاوت معنا
۱۳۰	خلاصه بحث
۱۳۱	پرسش و آزمون
۱۳۱	بحث و پژوهش
۱۳۱	منابع برای بحث و پژوهش

فصل پنجم: اشتراک لفظی

۱۳۲	تعریف مشترک لفظی
۱۳۳	۱. برداشت یکم

۱۳۷	تعریف مختار از مشترک لفظی
۱۳۹	۲. برداشت دوم
۱۴۱	موافقان و مخالفان اشتراک لفظی در قرآن
۱۴۳	دلایل موافقان و منکران
۱۴۴	اسباب پیدایش الفاظ مشترک
۱۴۴	۱. وضع لغوی
۱۴۵	۲. استعمال مجازی
۱۴۶	۳. تعدد گویش‌ها
۱۴۶	۴. تعدد زبان
۱۴۷	۴. تطوّر صوتی و دلّالی
۱۴۸	اهمیت و نقش اشتراک لفظی در تفسیر قرآن
۱۵۰	اشتراک معنوی
۱۵۰	تعریف مشترک معنوی
۱۵۱	تفاوت مشترک معنوی با مشترک لفظی
۱۵۱	اقسام مشترک معنوی
۱۵۳	خلاصه بحث
۱۵۴	پرسش و آزمون
۱۵۴	بحث و پژوهش
۱۵۴	منابع برای بحث و پژوهش
۱۵۶	فصل ششم: وجوه و نظایر
۱۵۶	تعریف وجوه و نظایر
۱۵۸	تعریف منتخب از وجوه و نظایر
۱۵۹	تفاوت اشتراک لفظی و وجوه (و نظایر) قرآن
۱۶۰	مهم‌ترین آثار در حوزه وجوه و نظایر
۱۶۱	بررسی سه نمونه از وجوه و نظایر
۱۶۲	۱. رحمة
۱۶۳	۲. هدی
۱۶۵	۳. فتنة
۱۶۸	خلاصه بحث
۱۶۹	پرسش و آزمون
۱۶۹	بحث و پژوهش
۱۶۹	منابع برای بحث و پژوهش

۱۷۰	فصل هفتم: اضداد/ تضاد
۱۷۳	منکران اضداد
۱۷۴	دلایل منکران
۱۷۵	اسباب و عوامل پیدایش اضداد
۱۷۹	نقش قرآن در گردآوری واژه‌های اضداد
۱۸۰	کلمات اضداد در قرآن
۱۸۱	نقش اضداد در تفسیر
۱۸۳	خلاصه بحث
۱۸۳	پرسش و آزمون
۱۸۴	بحث و پژوهش
۱۸۴	منابع برای بحث و پژوهش
۱۸۵	فصل هشتم: چندمعنایی
۱۸۶	۱. ذو وجوه بودن قرآن
۱۸۷	۲. ظاهر و باطن داشتن قرآن
۱۸۸	۳. دلیل ادبی
۱۹۰	چندمعنایی در قرآن کریم
۱۹۰	واژه طهور
۱۹۴	خلاصه بحث
۱۹۴	پرسش و آزمون
۱۹۴	بحث و پژوهش
۱۹۵	منابع برای بحث و پژوهش
۱۹۶	فصل نهم: گویش‌های عربی و زبان‌های غیر عربی
۱۹۶	الف) گویش‌های عربی
۱۹۸	نقش آشنایی با لهجه‌های عربی در تفسیر قرآن
۲۰۰	آثار تألیف‌شده در کلمات متعلق به قبایل غیر قریشی
۲۰۱	ب) واژه‌های معرب و دخیل
۲۰۳	آثار تألیف‌شده درباره کلمات معرب
۲۰۴	اهمیت آشنایی با معربات در تفسیر قرآن
۲۰۶	قواعد شناخت واژه‌های معرب
۲۰۷	مقایسه میان زبان عربی و دیگر زبان‌های سامی
۲۰۷	زبان سامی و نسبت آن با زبان عربی
۲۰۹	۱. انفال
۲۱۰	۲. نحل

۲۱۲	خلاصه بحث
۲۱۳	پرسش و آزمون
۲۱۳	بحث و پژوهش
۲۱۳	منابع برای بحث و پژوهش

بخش دوم: معناشناسی واژه‌ها

۲۱۵	مقدمه
۲۱۵	شرایط تفسیر لغات قرآن

۲۲۱	فصل اول: «خشیت» و «خوف»
۲۲۵	سخن دانشمندان در تفاوت «خشیت» با «خوف»
۲۲۷	تفاوت خوف و خشیت با توجه به کاربردهای قرآنی
۲۲۷	معنای خوف در لغت
۲۳۱	خلاصه بحث
۲۳۱	پرسش و آزمون
۲۳۲	بحث و پژوهش
۲۳۲	منابع برای بحث و پژوهش

۲۳۳	فصل دوم: «ذنب» و تفاوت آن با «اثم»
۲۳۳	معنای لغوی ذنب
۲۳۶	معنای «ذنب» در قرآن
۲۳۶	۱. «ذنب» به معنای لغوی
۲۳۸	۲. خطا
۲۳۸	۳. جرم
۲۳۹	۴. گناه
۲۴۰	تفاوت «ذنب» با «اثم»
۲۴۰	معنای «اثم» در لغت
۲۴۳	کاربرد «اثم» در قرآن
۲۴۹	مصادیق «اثم» در قرآن کریم
۲۵۲	خلاصه بحث
۲۵۲	پرسش و آزمون
۲۵۴	فصل سوم: ظن
۲۵۴	معنای لغوی «ظن»
۲۵۷	کاربردهای «ظن» در فرهنگ عربی

۲۵۹	وجوه معنایی ظنّ در قرآن
۲۶۰	بررسی وجوه معنایی «ظنّ» در قرآن
۲۶۶	معنای «ظنّ» در سیاق نفی
۲۶۸	حسبان و شک
۲۷۰	نقد دیدگاه برخی مفسران در تفسیر «ظنّ» در برخی آیات
۲۷۱	معیار بازشناسی «ظنّ» به معنای یقین از «ظنّ» به معنای شک
۲۷۴	خلاصه بحث
۲۷۴	پرسش و آزمون
۲۷۶	فصل چهارم: سقی
۲۸۱	دیدگاه‌ها بر عدم ترادف «سقی» و «اسقی» و نقد آنها
۲۸۳	تفاوت دو واژه «سقی» و «اسقی» با معیار قرآن کریم
۲۸۸	خلاصه بحث
۲۸۸	پرسش و آزمون
۲۹۰	فصل پنجم: نام‌های قیامت در قرآن
۲۹۰	یوم القيامة
۲۹۲	معنای قام در قرآن
۲۹۴	معنای «قیامت»
۲۹۶	بررسی کاربرد «یوم القيامة» در قرآن
۲۹۸	دیگر نام‌های قیامت
۳۱۲	خلاصه بحث
۳۱۳	پرسش و آزمون
۳۱۴	بحث و پژوهش
۳۱۴	منابع برای بحث و پژوهش
۳۱۵	منابع و مأخذ
۳۲۷	نمایه روایات